

Yeganə Xanoğlu qızı Məmmədova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti, müəllim
yeganememmedova.doc@gmail.com

MƏKTƏBƏQƏDƏR YAŞLI UŞAQLARIN TƏRBIYƏSİNDƏ OYUNCAQLARIN ROLU

Xülasə

Oyuncağın böyük pedaqoji əhəmiyyəti var. Uşaqların tərbiyəsində oyuncaqlar mühüm rol oynayır. Uşaqların fiziki, zehni, mənəvi, estetik və əmək tərbiyəsində oyuncaqlar əsas rol oynayır. Oyuncaqlar uşaqların həyatında olduğu kimi böyüklərin həyatında da dəyərlidir. Oyuncaqlar uşaqlara əşyaları idarə etməyi, harada və necə istifadə etməyi öyrədir. Uşaq oyuncaqlar vasitəsilə əşyaların xüsusiyyətləri ilə tanış olur. Oyuncaqların köməyi ilə valideynlər və müəllimlər uşaqların görmə imkanlarını genişləndirir, təfəkkürlərini inkişaf etdirir və inkişaf etdirirlər.

***Açar sözlər:** məktəbəqədər, uşaqlar, tərbiyə*

The role of toys in the education of preschool children

Summary

The toy has great pedagogical significance. Toys play an important role in the upbringing of children. Toys play a key role in the physical, mental, moral, aesthetic and labor education of children. Toys are just as valuable in the lives of adults as they are in the lives of children. Toys teach children to handle objects,

where and how to use them. The child gets acquainted with the properties of objects through toys. With the help of toys, parents and educators expand the range of children's vision, develop their thinking and imagination.

Key words: *preschool, children, upbringing*

Giriş

Oyuncaqlar uşaqları ətraf aləmi dərk etməsində, müstəqil fəaliyyət göstərməsində, nitqin, təfəkkürün inkişafında, dünyagörüşünün formalaşmasında mühüm yer tutur. Oyuncaq uşaqların fiziki, əqli, əxlaqi, estetik və əmək tərbiyəsində əsas rol oynayır. Böyüklərin həyatında məişət əşyaları nə qədər qiymətlidirsə uşaqların da həyatında oyuncaqlar bir o qədər qiymətli dir. Oyuncaqlar uşaqlarda əşyalarla davranmağı, onlardan harda və necə istifadə etməyi öyrənirlər.

Oyuncağın pedaqoji əhəmiyyəti böyükdür. Oyuncaqlar uşaqların tərbiyəsində mühüm rol oynayır. O, uşağın əlində oyuncaq, tərbiyəçi üçün isə mühüm tərbiyə vasitələrindən biridir. Uşaq oyuncaqla müxtəlif təcrübələr əldə edə bilir. Uşaq oyuncaq vasitəsilə əşyaların xassələri ilə yaxından tanış olur. Hər bir oyuncaq real həyatdakı əşyaları, insan və heyvanları əks etdirir. Oyuncaqların köməyi ilə valideynlər və tərbiyəçilər uşaqların görüş dairəsini genişləndirir, onların təfəkkür və təxəyyülünü inkişaf etdirirlər.

Oyuncaqların məzmunu tərbiyəvi xarakter daşımalıdır. Oyuncaq insan həyatını özündə əks etdirməlidir. Valideynlər uşağın oyuncaqdan istifadə etməsinə, özləri tərəfindən hazırlanmasına şərait yaratmalıdır.

Oyuncaq uşaqlar üçün xüsusi hazırlanmış bir əşyadır, o uşağın planını həyata keçirməsinə kömək edir. Oyuncaq elə olmalıdır ki, uşaq onunla fəal şəkildə məşğul olsun hərəkət etsin və oyunda öz rolunu oynaya bilsin. Bəzən elə olur ki, ən gözəl oyuncaq oyun planını həyata keçirməyə kömək etmir. Düzgün oyuncaqlar seçmək ciddi bir məsələdir. Məktəbəqədər uşaqlar üçün müxtəlif növ oyuncaqlar vardır. Oyuncaqları aşağıdakı kimi növlərə ayırmaq olar:

Obrazlı oyuncaqlar mahiyyət etibarı ilə müxtəlif olur. Ona görə də onlar müəyyən növlərə ayrılırlar. Canlıları əks etdirən oyuncaqlar obrazlı oyuncaqlar adlanır. Obrazlı oyuncaqlar icərisində Gəlincik əsas yer tutur.

Texniki oyuncaqlar məzmununa görə müxtəlif olur. Maşın, qaldırıcı kran, təyyarə, telefon, radio, kompyuter, fotoaparət və s. daxildir.

Konstruktiv oyuncaqlar sökülüb-yığılan oyuncaqlardır. Tikinti oyuncaqları uşaqlar üçün daha maraqlıdır. Belə oyuncaqlar uşaqlarda erkən yaşda texnikaya maraq tərbiyə etməklə yanaşı həm də onlarda təfəkkürün yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir.

Əyləncəli oyuncaqlar – bu oyuncaqlar gülüş yaradan oyuncaqlardır. Belə oyuncaqlara müxtəlif canlıların (insan, heyvan, quş) fiqurları daxildir. Onlar xalq yaradıcılığı ilə çox bağlıdır. Kiçik uşaqlar üçün bunlar çıxartdığı səs, göstərdikləri hərəkətlərə görə daha maraqlıdır. Bu tamaşa xarakteri daşıyır. Uşaqlar onlarla həvəslə oynayır, onların qeyri-adi hərəkətləri uşaqlarda gülüş doğurur.

Musiqili oyuncaqlar uşaqların estetik tərbiyəsində çox əhəmiyyətli dir. Bura daxildir: musiqi alətlərinin səslərini oyuncaqlar (şaxşaxlar, zıncırovlar, tütəklər)

Teatr oyuncaqları rəngarəng məzmunla malikdir. Onların əsas mahiyyəti nitqin, təfəkkürün inkişafı və estetik zövqün təşəkkülünə xidmət etməkdən ibarətdir. Həmin oyuncaqlardan kukla teatrlarında istifadə olunur.

Didaktik oyuncaqlar uşaqların sensor tərbiyəsində xüsusi yeri vardır. Bu oyuncaqlar uşaqlarda fikri yaradıcılıq qabiliyyətini inkişaf etdirir (Mursaqulova, Rüstəмова, 2012:402).

Oyuncaqlar vasitəsilə tərbiyəçilər uşaqlarda texnikaya maraq yaradır, yaradıcılığa həvəs oyadır. Obrazlı və didaktik əhəmiyyət kəsb edən oyuncaqlar isə uşaqların nitqini inkişaf etdirir, lüğət fondunu zənginləşdirir. Müxtəlif materiallardan düzəldilən oyuncaqlar tərbiyəvi əhəmiyyətinə görə müxtəlif növlər üzrə (mütəhərrikli. sensor, quraşdırma) fərqlənirlər. Müasir pedaqoji ədəbiyyatda oyuncaqlar istifadə müxtəliliyinə görə təsnif olunur:

- a) süjetli-obrazlı oyuncaqlar adamları, heyvanları, müxtəlif əşyaları əks etdirir;
- b) oyun üçün tikinti materialı, idman və müxtəlif hərəkətlər üçün oyuncaqlar;
- c) dekorativ kölgə və kukla teatrları üçün personajlar, dramlaşdırma üçün kostyumlar, yolka oyuncaqları;
- ç) əyləncə üçün oyuncaqlar;
- d) musiqi səsləndirən oyuncaqlar;
- e) kompüter oyuncaqları.

Oyuncaqlardan qədim tarixə malik olan gəlincik tərbiyə prosesində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Gəlincik insan obrazıdır. Gəlincik vasitəsilə uşaq insanların həyat və əmək tərzinə daxil olur, məişət münasibətlərini öyrənir. Tikinti materiallarına aid əşyalar quraşdırma oyununda özünəməxsus əhəmiyyət kəsb edir. Bütün bu

oyuncaqlar uşaqların təsəvvürlərini genişləndirir, təxəyyülünü inkişaf etdirir. Yumşaq materialdan düzəldilmiş heyvan oyuncaqları heyvanlara maraq və məhəbbət yaratmaq üçün çox faydalıdır.

Məktəbəqədər yaşlı uşaqların tərbiyəsində didaktik oyuncaqların olduqca böyük əhəmiyyəti vardır. Didaktik oyuncaqlar uşaqları rəng, forma, böyüklük və s. anlayışlarla tanış edir. Didaktik oyuncaqların növləri bunlardır:

- 1) hissələri ayrılan oyuncaqlar (matryoşkalar, kürəciklər, göbələklər və s.)
- 2) qurma üçün oyuncaqlar (həndəsi formalardan və ya rəngli kürəciklərdən ibarət olan mozaikalar);
- 3) stolüstü çap oyunları (loto, cüt şəkillər, kəsik şəkillər və kubiklər) (Həsənov, 2000:305).

Nəticə

Oyuncaqlar uşaq oyunun atributudur. Oyuncaqlar uşaqların ətraf almi dərk etməsində müstəqil fəaliyyət göstərməsində nitqin, təfəkkürün inkişafında dünyagörüşünü formalaşmasında mühüm yer tutur. Oyuncaq uşaqların fiziki, əqli, əxlaqi, estetik və əmək tərbiyəsində əsas rol oynayır. Oyuncaq insan həyatını özündə əks etdirməlidir. Oyuncaqlar milli kolariti milli hissələri özündə əks etdirməlidir.

Oyuncaqlar xüsusi güşələrdə, gigenik şəraitdə saxlanılır. Oyuncaqlar elə şəraitdə saxlanmalıdır ki, uşaqlar onlardan istədikləri vaxtlarda istifadə edə bilsinlər. Oyuncaqlar gigenik tələblərə uyğun materiallardan hazırlanmalıdır.

Oyuncaqlar öz tiplərinə görə müxtəlif olur. Onlar materialına hazırlanma texnologiyasına görə fərqlənirlər. Lakin hər bir oyuncaq real həyatdakı əşyaları, insan və heyvanları əks etdirir. Oyuncaqların düzgün seçilməsi əxlaqi keyfiyyətlərin-yoldaşlıq, dostluq, əməkdaşlıq və s. inkişafına şərait yaradır.

Ədəbiyyat

1. Mursaqulova R., Rüstəmov N. Məktəbəqədər pedaqogika Bakı: ADPU, 2012.
2. Həsənov A.M. Məktəbəqədər pedaqogika. Bakı: Nasir, 2000.
3. Болотина Л.Р. Дошкольная педагогика. Москва: Академический Проект Культура, 2005.

DOI: 10.36719/2020/BEK/01/293-295

Xəfayət Müzəffər qızı Əliyeva

Naxçıvan Dövlət Universiteti, müəllim
aliyevaxafayat@gmail.com

MÖVLANƏ CƏLALƏDDİN RUMİN YARADICILIĞINDA ÖZÜNÜTƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Xülasə

Azərbaycan məktəb və pedaqoji fikrinin inkişafı tarixində Mövlanə Cəlaləddin Ruminin özünütərbiyə ilə bağlı fikirlərinə, görüşlərinə və ideyalarına zəruri ehtiyac duyulur. Məqalədə tədqiqatçı Mövlanə Cəlaləddin Rumi yaradıcılığında mənəvi-əxlaqi kamilliyə və insani davranışa çağırışı, əxlaqi keyfiyyətlərin təbliğini özünütərbiyə mövqeyindən təhlil və təsvir etmişdir. Cəlaləddin Rumi özünütərbiyə məsələlərində səbirli olmağı, təvazökar olmağı, sirri saxlamağı bacarmağı mənəvi keyfiyyət kimi dəyərləndirir.

Açar sözlər: *Mövlanə Cəlaləddin Rumi, nəfsi öldürmək, mənəvi tərbiyə, özünütərbiyə, səbr, kamil insan*

Self-discipline issues in Mawlana Jalaladdin Rumi's creativity

Summary

Necessary need is felt for the Mawlana Jalaladdin Rumi's thoughts, views and ideas related to self-discipline in the development history of Azerbaijani school and pedagogical thought. In the article, the researcher has analyzed and described the call for spiritual-moral perfectionism and humane attitude, the popularization of moral qualities in Mawlana Jalaladdin Rumi's creativity from self-discipline point of view. Jalaladdin Rumi evaluates being patient, being modest, being able to keep a secret as moral characteristics in his self-discipline issues.

Key words: *Mawlana Jalaladdin Rumi, to kill one's desire, spiritual education, self-discipline, patience, ideal human*

Giriş

Şərqi irfan sahibi, düşüncə tərzi ilə öz oxucusunu heyrdə qoyan Mövlana Cəlaləddin Rumi özünütərbiyə məsələlərinə həm şəxsi həyatında, həm də yaradıcılığında böyük önəm vermiş və təlim, tərbiyə

məsələsinə ciddi yanaşmışdır. Ruminin düşüncəsinə görə insan ömrünün sonuna kimi tərbiyə almalı, inkişaf etməli və kamilləşməlidir. Bu mənada, “Məsnəvi” və “Fihi ma fih” kimi adlı traktatlarında insanın mənəvi dünyasını zənginləşdirəcək hekayələr öz əksini tapmışdır.

Mövlana yaradıcılığının mayasını təşkil edən məsələlərdən biri də özünütərbiyədədir. Aydın olur ki, özünütərbiyə prosesi heç də hamı tərəfindən anlaşılan bir proses deyildir. Bunun üçün insan bəzi mənəvi keyfiyyətlərə sahib olmalıdır. Əgər insanda mənəviyyat olmasa özünütərbiyə prosesi baş tuta bilməz. Mövlana yaradıcılığında özünütərbiyəni insanın nadanlıqdan kamilliyə doğru keçdiyi yol kimi təqdim edir.

Mövlana yazır ki, özünütərbiyə hər yaşda mümkündür. Deməli, insan nə qədər oxuyarsa, bir o qədər mənəvi dünyası inkişaf edər, mənəvi dünyası da bir o qədər dəyişər. İnsan anadan olan gündən ölümünə qədər təkamül yolu keçir və bu yolda onun mənəvi ehtiyacları maddi ehtiyaclarını üstələyir. Mənəvi aclıq isə insanı axtarışa sövq edir. İnsan yaşadığı cəmiyyətdə mənə axtarır və bu axtarış onun mənəvi tərbiyəsinə öz təsirini göstərir.

Özünütərbiyə prosesinə şəxsiyyətin mən və məni ilə mübarizəsi də demək olar. Şəxsiyyət özündəki çatışmazlıqlar, yaxud mənfi xüsusiyyətləri dərk etməyi bacarmasa yəni özünü tənqid edə bilməsə, bu proses mümkünsüz olar. Müəyyən həyat yolu keçmiş insanların təcrübəsi özünü təkmilləşdirən insana böyük köməklik göstərir. Həmçinin şəxsiyyətin bu mənada özü ilə mübarizəsində başqa vasitələrdən istifadə olunmalıdır.

Özünütərbiyədə müsbət nəticə əldə etmək üçün mənəviyyata yönəlmək bu baxımdan vacibdir. Mövlananın yaradıcılığındakı özünütərbiyənin əsas istiqaməti insanın ilk öncə özündə nəfsani hisləri tərbiyə etməsidir. Buraya qida, əyləncə, içki və s. daxildir. Ona görə insanın ruhunun təmizlənməsində aclığın təsiri böyükdür. Çox yemək insanın sağlamlığına ziyan verdiyi kimi mənəvi yüksəlişinə pis təsir edir. İnsan əgər ilk öncə bu cür nəfsani hislərini tərbiyə etsə, onun mənəvi tərbiyə yolculuğu daha rahat baş tutur. Rumi əsərlərində mənə aləminin dərinliklərini, təvazökarlığı, mənəvi qidalanmanı açıq-aydın dildə oxucusuna çatdırır. Böyük mütəfəkkir yazır ki, nəfslə ağıl daim biri-biriylə mübarizə aparır. İnsan aqlının dediklərini dinləyərsə, xoşbəxt olar, heyvani nəfsinə uyarsa bədbəxt olar. Çünki ağıl insanı vicdani rahatlığa, nəfs isə uçuruma aparır, onu düşüncəsiz, duyğusuz bir varlığa çevirir. Təbii ki, nəfslə mübarizə aparmaq üçün insan bu iki zidd anlayışların fərqlində olmalıdır. Əgər insan başını dünya işlərinə qarışdırarsa, nəfs ağıla qalib gəlmiş olar. Mövlanaya görə nəfsə qalib gəlmək dar görüşlü insan üçün olduqca çətin məsələdir. “Nəfsini öldürüb, onun sözünü dinləmədikdə edəcəyin yalnızlıqlara görə heç kimdən üzr istəməyə məcbur olmazsan” (1, səh.201). Çünki insanı rəzil edən nəfsidir. Nəfsi həbs etməkləzımdır, onu sərbəst buraxmaq olmaz. Əgər nəfsə qalib gəlmək istəyiriksə onunla savaşmalı, ona məğlub olmamalıyıq. Yoxsa, onun tələlərinə qarşı çıxmaq çətin məsələdir. Nəfs insanın ən böyük düşmənidir. İnsanı doğru yoldan uzaqlaşdıran, onu yalnız əməllərə sürükləyən nəfsidir. Mövlana kiçik yaşlarından nəfsini öldürsə də öz sözüylə desək riyazəti, yəni ruhi məşğulluğu tərk etməmiş və nəfsin hiyləsindən daim ehtiyat etmişdir.

İnsan nəfsə qalib gəlmək, öz ruhunu tərbiyə edib saflaşdırmaq üçün böyük müharibə dediyi xəlvətə çəkilməlidir. Rumi özü də nəfsani hisləri tamamilən tərk etmək üçün xəlvətə çəkilmişdir. O həftələrcə qapalı otaqda az bir qida ilə kifayətlənərək Allaha ibadətlə məşğul olmuş, mənəvi gerçəkliyə çatmağa çalışmışdır.

Cəlaləddin Rumi yaradıcılığının leytmotivini təşkil edən humanizmdir, o, insanları humanizmə səsləyir. Hamını mehriban olmağa, hətta düşməne qarşı belə xoşniyyət olamağa çağırır. Kin-küdrəti yox edib, əfv etməyi məsləhət edir. “İsa peyğəmbərdən soruşurlar: Ey Allahın ruhu, bu dünyada və o biri dünyada ən böyük və çətin olan şey nədir? O belə cavab verir: Allahın qəzabıdır?. Yenə sual etdilər: Ondan qurtulmanın çarəsi nədir? Buyurdu ki: Qəzəbləndiyin zaman hirsinə qalib gəlmək” (2, səh.370). Əgər qəlbinizə kiçik də olsa kin düşübsə onu dərhal dəf etmək lazımdır. Əks təqdirdə o bütün ruha yayılar və qəlbə hökm edər. Bağışlamaq böyük bir məziyyətdir. Allah bağışlayanları sevər. Mövlana isə belə buyurur: “Əgər sən bir yoldaşında hansısa qüsuru görsən, bilməlisən ki, o qüsurlar səndə də vardır. İnsan insanın aynasıdır. Sən onda özünü görürsən. Belə ki, mömin möminin aynasıdır” (2, səh.44).

Mövlana yaradıcılığında digər bir özünütərbiyə amili səbrdir. “Qəm və kədərdən qurtulmağın açarı səbrdir. Narahatlıqdan uzaqlaş və sakit ol. Hər şeyin əlacı pəhrizdir. Düşüncə və məntiq pəhrizi et ki, canın qüvvətlənə bilsin. Qaşınmaq qotura əlac deyil, sadəcə qaşintını artırır” (3, səh.36). İnsan sonsuz səbr sayəsində müdrikləşər və həyata fərqi bir bucaqdan baxar. Səbr edən insan dözümlü olur, möhkəm olur. Səbr insanın özünütərbiyə yolunda apardığı ən böyük mübarizədir. İnsan qəmli zamanlarında belə nikbin olmalıdır. Səbr bütün kədərləri qəlbədən silib atar. Nəfslə mübarizə etməyən, başına gələn bəlalara səbr göstərməyən zəfər qazana bilməz. Səbr bütün dərdlərin ən güclü dərmanıdır. Onu heç bir həb və ya dərman əvəz edə bilməz. Üzüntü və kədərin verdiyi çöküşdə belə bir yüksəliş vardır. Bu iztirablara qarşı dözümlülük və mətanətlik göstərmək gərəkdir ki, səbrin bəhrəsini görə biləsən.

Özünütərbiyə anlayışı təsəvvüf termini olan süluk kəlməsi ilə üst-üstə düşür. Süluk- “Mürşidi kamilin rəhbərliyində Allaha qovuşmağa çıxılan və hər kəsin istedadı daxilində məqam və vəzifələrə çatdığı mənəvi

yolçuluq deyə tərif edilir” (4, səh.89). İnsan anadan olandan ölənə kimi mənəvi bir yolçuluqdadır. Seyrüsülukun özünə xas qaydaları vardır. Mövlanaya görə bu mənəvi yolçuluqda yaş xüsusiyyəti əsas amillərdəndir. Gənc yaşda insanın mənəvi tərbiyəsi həm daha yaxşı nəticələr verir, həm də daha asan olar. Çünki mənəviyyatlı gənc ətrafı üçün tərbiyə daşıyıcısıdır və onun öyrətmək imkanları genişdir. İnsan yaşa dolduqca mənəvi tərbiyə işi çətinləşir. Bir tərəfdən insanın yaşla əlaqəli psixi vəziyyəti və sağlamlığının geriləməsi, digər tərəfdən bəzi yaşlı nəsil nümayəndələrinin özlərindəki mənfi xüsusiyyətləri xarakterə çevrilib və özləri üçün doğru bilmələridir. Sülukun özünə məxsus qaydaları vardır. Salikin (yəni mənəvi yolçuluğa çıxan kəs) bir çox vəzifələri yerinə yetirməsi vacibdir. Məsələn, sirrini saxlamağı bilməli, heç kimə yük olmamalı; mənəvi xüsusiyyətlərini gizlətməli, qabiliyyətlərini göstərməməli; kamilləşdikcə daha təvazökar olmalıdır. Təbii ki, bütün bu sadalananlar insanın tərbiyəsinə müsbət təsirini göstərmiş olur. Mövlananın məsnəvilərinə nəzər saldıqca görürük ki, bu barədə çoxlu sayda hekayələr öz əksini tapmışdır. “Həzrəti Peyğəmbər buyurmuşdur: hər kim sirrini gizlədərsə, arzusuna daha tez çatır. Toxum torpaq altında gizli qalıb bostanın yaşıllaşmasına səbəb olar” (1, səh16). Ruminin yaradıcılığının hər bir misrası insanın kamilləşməsinə bir vəsilədir. “Min il oxusam da, bir gün məndən: “Nələri bilirsən?” –soruşanlara: “Sadəcə öz həddimi bilirəm” – deyərəm (5, səh.259). Bu misralardan açıq-aydın Mövlananın kamillik uğrunda əziyyətli və o qədər də gözəl mənəvi yol keçməli olan insana dərin mənə kəsb edən tövsiyələr verdiyini görürük.

Sonda belə nəticəyə gəlirik ki, Mövlana Cəlaləddin Rumi yaradıcılığı əxlaq, insanın özü ilə, insanlarla və ümumilikdə bütün canlı aləmlə münasibət və davranışlarını ehtiva edən dəyərlər toplusudur. Cəlaləddin Ruminin mənəvi-əxlaqi kamilliyə və insani davranışa çağırışı, əxlaqi keyfiyyətlərin təbliği məsələlərini ən müasir mənada ictimai hüquq bərabərliyi mövqeyindən təhlil və təsvir etmiş, ictimai həyat haqqındakı fikirləri Azərbaycan və ümumən Şərqdə yeni bir cığır salmışdır.

Ədəbiyyat

1. Mesnevi (Tərcümə edən Tahirul -Mevlevi). İstanbul - 2013, 1029 səh.
2. Fihi Ma Fih (Mevlananın konuşma sohbetleri. Çeviren Cemal Aydın). İstanbul- 2015, 376 səh.
3. Mesneviden seçmələr. İstanbul-2012, 224 səh.
4. Vüslət aşiqlərinə Eşq Ümmarı. Mövlana Ethem Cebecioğlu (Azərbaycan dilinə tərcümə edən Eldəniz Salmanov). Bakı-2013, 198 səh.
5. Mövlana Cəlaləddin Rumi. Məsnəvi. Seçmələr (Azərbaycan dilinə tərcümə edən Azad Yaşar). Bakı-2013. 287 səh.